

УДК 81'42

Микола Пилинський

ДО СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД МОВОЮ Т. ШЕВЧЕНКА

(«Передмова» до поеми «Гайдамаки», «Панове субскрибенти!», «Передмова» до «Кобзаря» 1847 р.)¹

Твори Т. Г. Шевченка мали величезний нормалізуючий вплив уже через свою надзвичайну популярність від Дінця до Карпат. Довгий час вони були єдиним поширеним зразком української літературної мови, їх зачували напам'ять, перед ними схилялися. «Кобзар» став своєрідним підручником української мови (можна послатися хоча б на свідчення Ів. Франка і Б. Грінченка). А про загальний літературний рівень творів Т. Г. Шевченка, про вироблення в них книжно-писемних норм сучасної української літературної мови добре свідчать два невеличкі прозові фрагменти...

Перший фрагмент початку 40-х років – це, власне, два тексти: загальновідома «Передмова» до поеми «Гайдамаки» і звертання до передплатників «Панове субскрибенти!». Але обидва ці тексти виразно об'єднуються в єдине ціле як характером своєї мови і стилістичними особливостями, так і однаковим ідейно-тематичним спрямуванням. Тарас Шевченко наголошує тут на виховній ролі літератури, висуває ідею слов'янської єдності на нових демократичних засадах, гостро висміює боягузтво і псевдопатріотизм українського панства, яке в душі соромиться «мужицької» (тобто української) книжки. Сатиричні ноти зумовили наявність у цьому тексті досить численних елементів і характерних рис розмовної мови: «Панове громадо! далєбі не брешу. Ось бачите що!» або «Один каже – «треба», другий каже – «не треба», третій – нічого не каже. Я думав: – Що тут робить на світі? – Взяв та й проциндрив гарненько ті гроші...».

¹ Друкуємо за виданням: Пилинський М. М. До спостережень над мовою Т. Шевченка («Передмова» до поеми «Гайдамаки», «Панове субскрибенти!», «Передмова» до «Кобзаря» 1847 р.). *Слово і труд*. Київ, 1976. С. 104 – 114.

Але у Шевченка майже зовсім відсутні елементи бурлеску і травестії, вжиті, так би мовити, заради них самих, як самоціль, щоб насмішити читача. А саме це спостерігаємо часто у його попередників. З другого боку, в цьому тексті Тараса Шевченка бачимо багато елементів і стилістичних рис виробленої книжної мови, які багато в чому збігаються з сучасними нормами.

Насамперед текст названо «передмова», вживається ще «передслово», а не «писулька», «письмечко» абощо, як писали в таких випадках П. Гулак-Артемовський, Є. Гребінка чи Г. Квітка-Основ'яненко. Надмірне вживання зменшувальних форм простежується, зрештою, в усіх слов'янських літературних мовах на ранніх етапах їх розвитку або, точніше, при їх переході на нову – народну основу. Далі, у самому тексті спостерігаємо виразні авторські шукання літературно-книжних конструкцій і зворотів: «Гонта і Залізник... може виведені в мене не так...» (тобто «зображені в художньому творі»), «Все буває, як на довгій ниві», «Галайда вполовину видуманий», «За це не ручаюсь», «Виходить різномова» і т. ін.

Останнє словосполучення особливо цікаве. Слово *разномова* не закріпилося в українській літературній мові – його немає в жодному словнику, включаючи, як це не дивно, і «Словник мови Шевченка». На перешкоді до його утвердження стала, можливо, діалектна форма *разні* (пор. в «Енеїді»: «Тут їли *разнії* potravи, та все з полив'яних мисок»), хоч і слово *різномова* теж не прищепилося. Але слово *разномова* яскраво свідчить принаймні про спробу знайти літературне стилістично нейтральне слово на означення поняття «різнобій», «суперечність» тощо. Т. Шевченка вже не задовольняли звороти «кожен своєї співає», або «кожен у свій бік тягне», відомі з послань його попередників, бо він, очевидно, вже добре усвідомлював їх стилістичну невідповідність.

Впадає в око також використання чисто книжного стилістичного засобу – субстантивациї дієприкметників середнього роду: «*надрукованого і критикованого* нічого не читав». На одну друковану сторінку, яку займають разом обидва тексти, припадає чимало книжної лексики, зокрема запозиченої: *надрукований, друкувати, скомпонувати, компонуватися, критикований, субскрибенти, папір* – деякі з

цих слів повторюються і, як свідчить «Словник мови Шевченка», взагалі є властивими для нього. Книжними з походження є словосполучення «думати вслух», «благородна фамілія». Нарешті, в тексті виразно виділяється уривок високого, піднесеного стилю, теж з багатьма чисто книжними ознаками: «Нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братуються знову з своїми ворогами. Нехай житом-пшеницею, як золотом, покрита, нерозмежованою останеться навіки од моря і до моря – слав'янська земля». [...]

Не менш характерний в цьому відношенні і другий прозовий фрагмент, написаний Т. Г. Шевченком через сім років: передмова, яку він готував до другого видання «Кобзаря» [Див.: Шевченко 1939: 374 – 376]. Цей фрагмент являє собою чи не перший зразок сучасної української публіцистики в повному розумінні цього слова. Як підкреслює І. К. Білодід, у цій передмові Т. Шевченко висловив осуд схилинню перед «чужевластьем мод», виступив проти вульгарного спотворення дійсності та її мовного вираження в літературі: «Шевченко висміяв оту горезвісну «гопаково-горілчану» тематику, оте примітивне слово, часто національно-образливе, що не виходило за межі курдупельної лексики, спеціально дібраної для показу уявного нібито «безкультур'я» українського селянина і под.» [Білодід 1964: 9].

У цій «Передмові» елементи розмовної мови, лексика суб'єктивної оцінки, в тому числі навіть брутальна, якої тут чимало, вживаються не з метою якоїсь стилізації під «неосвіченого дядька», а для кращого увиразнення думки, для впливу на емоції читача, що й є властивістю публіцистичного стилю. Пор.: «Всі друкують, а у нас анітелень, неначе всім заціпило»; «У шинку і наш, і москаль, і навіть німець – всі схожі на свиню, а на панщині, то ще поганше»; «Не розібрали. Чом? Тим, що не тямлять» та ін. Разом з тим у тексті багато слів і словосполучень, типових для книжного стилю, зокрема образних і публіцистично загострених виразів: *індивідуалізм, братство, єдина слов'янська література, ми самі тут трохи винні, на кшталт, стати чоловіком, чесний труд, дружній бенкет, народний поет, киснути і знити в чорнилах, проміняти своєю матір, пудові журнали* і т. ін. Деякі з них, особливо

в контексті, по-шевченківському неповторні, оригінальні, але загалом вони міцно ввійшли в скарбницю нашої літературної мови: *нашествіє іноплеменних журналістів, на наші мужицькі очі то дуже погано, пізнати дурня в жупані, мерзенне і богу противне панство, прочитати собі по складах Енеїду та потинятися коло шинку, марнотратель чорнила і паперу, народ і слово, чути язик у колисці од матері, постригтися в пани, постригтися в німці, кирпи-гнучкошиєнки... ще.*

Відзначимо, що на останню манеру зміни прізвища вказує в той самий час і М. В. Гоголь у повісті «Старосвітські поміщики».

Білодід І. К. Т. Г. Шевченко в історії української літературної мови. Київ, 1964. С. 9.

Шевченко Тарас. Повне зібрання творів у десяти томах. Т. 1. Київ, 1939. С. 374 – 376.